

Χαμένες πατρίδες – ρήξη και διχασμός ανάμεσα σε δύο κόσμους στην ελληνική και γεωργιανή λογοτεχνία (Ρ. Γαλανάκη – Κ. Ταταρισβίλι)

Salome Gventsadze*

Εισαγωγή

Στην παρούσα μελέτη εξετάζουμε το ζήτημα της χαμένης πατρίδας και της κρίσης ταυτοτήτων των κεντρικών ηρώων των έργων της Ρέας Γαλανάκη και του Γεωργιανού συγγραφέα Κοντράτ Ταταρισβίλι¹. Συγκεκριμένα θα εξετάσουμε το μυθιστόρημα *Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά*, *Srina nel cuore*² και τη γεωργιανή νουβέλα *Ο Μαμελούκος*, όπου παρουσιάζονται οι παρόμοιες μοίρες των αιχμαλωτισμένων αγοριών, αφ' ενός ενός αγοριού ελληνικής καταγωγής, και αφ' ετέρου ενός γεωργιανού.

Διαβάζοντας αυτά τα δύο έργα με απασχόλησε το πρόβλημα της χαμένης πατρίδας, της μνήμης και του νόστου. Την προσοχή μου έχει τραβήξει η ανακάλυψη κοινής ιστορικής γραμμής σε αυτά τα δύο έργα. Μεγάλο ενδιαφέρον έχουν οι παρόμοιες μοίρες αυτών των μυθιστορηματικών χαρακτήρων στο ελληνικό και γεωργιανό πεζογράφημα με τα εξής κοινά χαρακτηριστικά: αιχμαλωσία σε μικρή ηλικία, απομάκρυνση από το γενέθλιο τόπο, προσπάθεια επιβίωσης, προσαρμογή σε άλλο πολιτισμό, κοινωνική άνοδος, διπλό όνομα, διχασμός προσωπικότητας και οδυνηρός νόστος.

Ο σκοπός της μελέτης μας είναι βάσει της παράλληλης μελέτης των έργων της Ρέας Γαλανάκη και του Κ. Ταταρισβίλι να παρουσιάσουμε τις μεταξύ τους θεματικές συγγένειες, καθώς και κοινά χαρακτηριστικά και να εξετάσουμε τη λειτουργία της χαμένης πατρίδας, της μνήμης και του νόστου, να διευκρινίσουμε τους προβληματισμούς της εσωτερικής σύγκρουσης και διχασμού προσωπικότητας των κεντρικών ηρώων αυτών των έργων.

Από τα δύο προαναφερόμενα έργα (*Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά* και *Ο Μαμελούκος*) προκύπτουν ότι η ακούσια απομάκρυνση από το γενέθλιο τόπο, η αναγκαστική εγκατάσταση σε μια άγνωστη και ξένη χώρα, ο καημός του ξεριζωμένου, η κατανόηση της διπλής θέσης τους κάνουν τα μυθοπλαστικά πρόσωπα να βιώνουν την νοσταλγία της χαμένης πατρίδας τους, να την εξιδανικεύουν και συνεχώς να την αναζητούν

* Η συμμετοχή μου με παρούσα ανακοίνωση στο Ε' Πανευρωπαϊκό Συνέδριο της EENS πραγματοποιήθηκε με την οικονομική υποστήριξη του Εθνικού Επιστημονικού Ιδρύματος Σότα Ρουσταβέλι της Γεωργίας (Shota Rustaveli National Science Foundation, Georgia).

¹ Ο Κοντράτ Ταταρισβίλι σε γεωργιανό κοινό είναι γνωστός με ψευδώνυμο «Ουϊαράγο» που σημαίνει «Άσπλος».

² Στο εξής τον τίτλο του μυθιστορήματος της Ρ. Γαλανάκη θα αναφέρουμε χωρίς τον υπότιτλο.

νοερά. Η μνήμη ξαναφέρει τους λογοτεχνικούς ήρωες στις χαμένες πατρίδες τους, ο γενέθλιος τόπος δεσπόζει στις σκέψεις τους και παραμένει αλησμόνητος. Η εσωτερική σύγκρουση και ο διχασμός ανάμεσα σε δύο κόσμους – του γενέθλιου τους τόπου και της νέας πατρίδας τους, όπου διαμορφώνονται η προσωπικότητές τους και ταυτίζονται με τα χρόνια της ωριμότητας – προκαλεί απερίγραπτο πένθος, διχασμό προσωπικότητας και ξεκινάει ο εσωτερικός αγώνας μεταξύ των δύο κόσμων, δύο πατρίδων, να αποκτήσουν αυτογνωσία χωρίς απαραίτητα να νικήσει ο ένας απ' αυτούς τους κόσμους.

Τα κείμενα

α) *Ο Μαμελούκος* του Κ. Ταταρισβίλι (Ουϊαράγο)

Στα τέλη του 15^{ου} αιώνα, η διάλυση του ενιαίου βασιλείου της Γεωργίας, η αποδυνάμωση του στρατού, η άθλια πολιτική και οικονομική κατάσταση, η άνιση μάχη με τον γύρω μουσουλμανικό κόσμο, ο αποκλεισμός της παραθαλάσσιας περιοχής της Γεωργίας από τους Οθωμανούς δημιούργησαν ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη του δουλεμπορίου. Η Οθωμανική αυτοκρατορία καταλαμβάνει μία περιοχή της δυτικής Γεωργίας Μεσχέτι και η πόλη Αχαλτσίχε μετατρέπεται σε πασαλίκι και επομένως σε τόπο διέλευσης των σκλάβων. Ο πασάς κάθεται και στην παραθαλάσσια πόλη Πόπη στη Δυτική Γεωργία. Πρέπει να σημειωθεί ότι το δουλεμπόριο στη Γεωργία κράτησε μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, όμως μέχρι τότε επί τρεις αιώνες σε διαφορετικά σκλαβοπάζαρα πουλιόνταν τα γεωργιανά παιδιά, τα οποία άρπαζαν με βίαιο και κρυφό τρόπο (Ουϊαράγο, 1957, 29). Από πολυάριθμους αιχμαλώτους οι Οθωμανοί διάλεγαν όμορφα κορίτσια και υγιέστατα αγόρια, τα οποία ανάτρεφαν και εκπαίδευαν ως στρατιωτικούς. Είναι γνωστό, ότι για αυτό το σκοπό προτιμούσαν τους Καυκάσιους: Γεωργιανούς, Απχάζιους και Τσερκέζους - ιδιαιτέρως τους Γεωργιανούς (Silagadze, Djaparidze, 2002, 31). Μετά το 17^ο αιώνα αυξάνεται ο αριθμός των Γεωργιανών στην Οθωμανική αυτοκρατορία³. Από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα οι Γεωργιανοί κατέχουν τους τίτλους των Εμίρηδων και Μπέδων⁴. Το 18^ο αιώνα το δουλεμπόριο στη Γεωργία πήρε μεγάλες και φοβερές εκτάσεις. Ο Γεωργιανός συγγραφέας Ουϊαράγο θίγει ακριβώς αυτό το επώδυνο για τους Γεωργιανούς ζήτημα στη δική του νουβέλα *Ο Μαμελούκος*.

³ Ο λόγος της αύξησης αριθμού των Γεωργιανών οφείλεται σε εξισλαμισμό των Τσερκέζων, οι οποίοι σύμφωνα με τους μουσουλμανικούς κανόνες δεν μπορούσαν να πουληθούν ως σκλάβοι.

⁴ Οι πιο διάσημοι Γεωργιανοί μαμελούκοι που είχαν μεγάλη εξουσία στην Αίγυπτο ήταν ο Μωχάμεντ Μπέης Καταμίσι (1736) και ο Ιμπραήμ Κατχούντα (1755) (Silagadze, Djaparidze, 2002).

«Ουϊαράγο», όπως αναφέραμε, είναι το ψευδώνυμο του γεωργιανού συγγραφέα Κοντράτ Ταταρισβίλι (ο οποίος γεννήθηκε στις 21/09/1872 στο χωριό Αμπαστουμάνι, στη Δυτική Γεωργία – και πέθανε στις 09/05/1929 στην Τιφλίδα). Ο Ουϊαράγο σπουδάζει στη θεολογική σχολή της Τιφλίδας (από 1887), καθώς και του Κιέβου (από 1893). Το 1895 δημοσιεύει το πρώτο του διήγημα *Αντίο*. Το 1896 χειροτονείται ιερέας, ενώ 1906 παραιτείται από την ιεροσύνη⁵. Το 1912 αναγκάζεται λόγω της καταδίωξης που υπέστη να αυτοεξοριστεί και να φύγει για το Βέλγιο, όπου ξεκινάει σπουδές Γεωλογίας. Το 1922 γυρίζει στη Γεωργία και εκπονεί διδακτορική διατριβή. Πεθαίνει το 1929 στην Τιφλίδα.

Ο Ουϊαράγο ήταν διηγηματογράφος, μυθιστοριογράφος και πολιτικός αρθρογράφος. Στο ευρύτατο κοινό είναι γνωστός ως συγγραφέας της νουβέλας *Ο Μαμελούκος*. Η νουβέλα εκδίδεται το 1912. Ο συγγραφέας επεξεργάζεται το θέμα του δουλεμπορίου που είχε διαδοθεί στη δυτική Γεωργία, στην πατρίδα του, στηρίζοντας το θέμα του σε μια πραγματική ιστορία αιχμαλωσίας του προγόνου του, που την ακούει από τον θείο του.

Στη νουβέλα του γεωργιανού συγγραφέα Ουϊαράγο *Ο Μαμελούκος*, τα ιστορικά γεγονότα του 18^{ου} αιώνα μεταφέρονται με μεγάλη δεξιοτεχνία. Ο συγγραφέας περιγράφει την ιστορία της απαγωγής του μικρότερου γιου μιας γεωργιανής οικογένειας, του Χβίτσα, ο οποίος μετά την πώλησή του στο σκλαβοπάζαρο της Κωνσταντινούπολης βρέθηκε στην Αίγυπτο και έγινε αξιωματούχος του αιγυπτιακού στρατού. Ο συγγραφέας περιγράφει επίσης την άθλια πολιτική κατάσταση, το πρόβλημα απαγωγής νέων και τον πόνο του λαού του, του απλού κόσμου. Πρέπει να σημειώσουμε ότι ο Χβίτσα είναι επινοημένος ήρωας. Τον δεκάχρονο Χβίτσα τον μετονομάζουν Μαχμούντ, σαν τον Ισμαήλ Φερικ Πασά και τον εξισλαμίζουν. Ο Χβίτσα παίρνει στρατιωτική μόρφωση, γίνεται ένας απ' τους πιο διάσημους Μαμελούκους και τελικά γίνεται αρχηγός στρατού. Περνάνε χρόνια και ο Μαχμούντ σιγά-σιγά ξεχνάει τα πάντα που έχουν σχέση με την πατρίδα του. Στη νουβέλα

⁵ Η Γεωργία από 1801 είχε κατακτηθεί από τη Ρωσία. Οι Γεωργιανοί ιερείς χωρίς την άδεια του Ρώσου Εξάρχου, το 1906, συγκεντρώνονται σε μια συνεδρίαση για να συζητήσουν μερικά επίκαιρα ζητήματα εντωμεταξύ την ανάκτηση της Αυτοκεφαλίας της Γεωργιανής εκκλησίας, ανεξαρτησίας της Γεωργίας και ακύρωσης θανατικής ποινής. Ο Έξαρχος μόλις ενημερώθηκε ζήτησε από χωροφύλακες και αστυνόμους να διαλύσουν τη συνεδρίαση με βία και να αναγκάσουν τους Γεωργιανούς ιερείς να ζητήσουν επίσημα συγγνώμη. Την επόμενη μέρα όλοι οι κληρικοί πηγαίνουν στον Έξαρχο μετανιώνοντας και ζητώντας συγχώρεση. Και ο Κοντράτ Ταταρισβίλι συμμετείχε σε αυτή τη Σύνοδο. Σε όλη του τη ζωή αυτός ο σιωπηλός άνθρωπος δεν υποκύπτει μπροστά στον Έξαρχο και ως ένδειξη διαμαρτυρίας βγάζει το ράσο του και παραιτείται από ιεροσύνη. Η Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια όμως αναφέρει ότι τον είχαν αφορέσει από την εκκλησία, το γεγονός που δεν συμπίπτει με τις πληροφορίες που μας παρέχουν επίσημα οι στενοί φίλοι του (βλ. Ουϊαράγο, 1989) Από τότε ξεκινά κι η καταστολή εναντίον του.

τον βλέπουμε σαν τον πιο πιστό κι έξυπνο Μαμελούκο. Τον διορίζουν μπέη⁶ μιας ολόκληρης περιοχής της Αιγύπτου. Ο Κ. Ταταρισβίλι χρησιμοποιεί τη τεχνική παράλειψης και δεν προβάλλει στοιχεία για τον εσωτερικό κόσμο του κεντρικού ήρωα μέχρι το τέλος της αφήγησης.

Στο τελευταίο κομμάτι του διηγήματος, ο συγγραφέας μας αφηγείται την εκστρατεία του στρατού του Ναπολέοντα στην Αίγυπτο το 1798. Εκείνη την εποχή την Αίγυπτο κυβερνούσαν οι Μαμελούκοι⁷ και η χώρα ήταν μέρος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ο συγγραφέας περιγράφει τη μάχη ανάμεσα στο πυροβολικό του Ναπολέοντα και του ένδοξου στρατού των Μαμελούκων της Αιγύπτου. Ο στρατηγός, ο Μαχμούντ Μπέης μονομαχεί με έναν στρατηγό της Βενετίας. Ο έμπειρος Μαχμούντ σκοτώνει τον Βενετό, και τη στιγμή που πέφτει κάτω ο Βενετός, ο Μαχμούντ ακούει τα λόγια του, που τον ταραίζουν εξ'ολοκλήρου «Βάι, νάνα!» (αχ μάνα μου). Μόλις ακούσει αυτά τα λόγια, αλλάζει όλος ο κόσμος για τον Μαχμούντ. Αυτές οι δυο λέξεις φτάνουν βαθιά στην καρδιά του. Εκείνη τη στιγμή ο Μαχμούντ μπέης καταλαβαίνει ότι ο Βενετός είναι Γεωργιανός... Ο πρωταγωνιστής μας αρχίζει να βλέπει μπροστά του την χαμένη του πατρίδα, τη Γεωργία, το σπίτι του, τους γονείς...

Σ' αυτό το σημείο του έργου ο συγγραφέας μας παρουσιάζει όλο τον εσωτερικό κόσμο του Μαχμούντ και την εθνική συνειδησή του, τους κρυφούς του πόνους και το πένθος του. Ακριβώς εδώ βλέπουμε ότι ο Μαχμούντ πάντα θυμόταν την πατρίδα του και είχε δακρύσει πολλές φορές γι' αυτήν. Ο στρατηγός δεν μπορεί να συνέλθει σαν ακούει κάποια φωνή μέσα του:

«... περνούσε ο καιρός, έφευγαν τα χρόνια... συνήθισες τη καινούρια σου ζωή... Είχες μια ονειρεμένη ζωή, τίποτα δε σου έλειπε... Πέρασαν πολλά χρόνια και τα κύματα αυτής της νέας ζωής σκέπασαν την καρδιά σου, όμως μέσα της είχε μείνει κάτι μικρό, που δεν μπόρεσε να κάνει πέτρα ο καιρός. Εκείνο το «κάτι» πότε-πότε ζωντάνευε, σου θύμιζε τα παλιά, τα ξεχασμένα, τα κρυμμένα, σαν να σε δάγκωνε πικρά και σ' έριχνε σε βαθιά θλίψη⁸».
(Ουϊαράγο 1989, 124)

Εδώ καταλαβαίνουμε ότι τίποτα δεν μπόρεσε να εξαλείψει την αγάπη και την νοσταλγία για την πατρίδα του στην καρδιά του Μαχμούντ.

⁶ Μπέης (προέρχεται από τουρκ.λέξη - μπέγι) — Ήταν ανώτατος διοικητικός τίτλος στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Σημαίνει: ηγεμόνας, άρχοντας. Ο τίτλος αυτός ήταν κατώτερος του Πασά.

⁷ Είναι γνωστό ότι κατά τη διάρκεια σχεδόν ενός αιώνα την Αίγυπτο κυβερνούσαν 6 γεωργιανής καταγωγής Μαμελούκοι, εκ των οποίων το πιο διάσημο πρόσωπο είναι ο Άλι Μπέης αλ Καμπίρ. Σύμφωνα με τους Γεωργιανούς επιστήμονες Α. Σιλαγκάτζε και Γκ. Τζαπαρίτζε την παρουσία των Γεωργιανών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στο στρατιωτικό-πολιτικό επίπεδο της Αιγύπτου προσδιόριζε η μεγάλη ροή των Γεωργιανών αιχμαλώτων (Silagadze, Djararidze, 2002).

⁸ Μετάφραση από τη Γεωργιανή γλώσσα.

Οι σύμμαχοι βλέπουν τον στρατηγό τους σε μια παράξενη κατάσταση – χωρίς να μιλά σαν να έχει γίνει πέτρα δίπλα στο πτώμα του εχθρού. Δεν καταλαβαίνουν την αιτία της σιωπής του και της αλλοίωσής του. Ο εσωτερικός διχασμός του πρωταγωνιστή φτάνει στο τέλος με τη νίκη της πραγματικής και χαμένης πατρίδας, πραγματοποιείται η κάθαρση. Και τη στιγμή που οι σύμμαχοί του βρίζουν τον πεθαμένο, μη καταλαβαίνοντας γιατί ο στρατηγός τους θρηνεί τον εχθρό τους, ο Μαχμούντ δεν αντέχει, δεν μπορεί να μην υπερασπίζει τον σκοτωμένο Βενετό και βλασφημεί τη θρησκεία των Αιγυπτίων. Και τότε οι μαμελούκοι σκοτώνουν τον στρατηγό τους ως προδότη. Το «βάι, νάνα!» (Αχ, μάνα μου) θα ακουστεί και μια άλλη φορά στο πεδίο της μάχης και ο Μαχμούντ πεθαίνει δίπλα στον Βενετό. Είναι συγκινητικά τα τελευταία λόγια του διηγήματος του Ουϊαράγο:

«...στο τρομερό πεδίο της μάχης, ανάμεσα στα αμέτρητα πτώματα, υπήρχαν δυο – το ένα δίπλα στο άλλο. Ο ένας φορούσε τη πολύτιμη αιγυπτιακή ενδυμασία, ο άλλος τη στολή των Βενετών. Αλλά μόνο ο Θεός ήξερε ότι ούτε ο ένας ήταν Αιγύπτιος, ούτε ο άλλος Βενετός. Και οι δυο υπήρξαν παιδιά της άτυχης Γεωργίας» (Ουϊαράγο 1989, 127).

β) *Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά* της Ρ. Γαλανάκη

Η Ρέα Γαλανάκη και το βιβλίο της δεν χρειάζονται σύσταση από μένα. Εδώ θα αναφέρουμε μόνο βασικά στοιχεία: Η Ρέα Γαλανάκη γεννήθηκε το 1947 στο Ηράκλειο της Κρήτης. Έχει εκδώσει μυθιστορήματα, διηγήματα, ποιήματα και δοκίμια. Έχει τιμηθεί δύο φορές με το Κρατικό Βραβείο [το 1999 για το μυθιστόρημα *Η Ελένη ή ο κανένας* και το 2007 για τη συλλογή διηγημάτων *Ένα σχεδόν γαλάζιο χέρι*]. Έχει τιμηθεί επίσης με το Βραβείο Πεζογραφίας Κώστα και Ελένης Ουράνη της Ακαδημίας Αθηνών (το 2003 για το μυθιστόρημα *Ο Αιώνας των Λαβυρίθων*, με το Βραβείο «Νίκος Καζαντζάκης» του Δήμου Ηρακλείου της Κρήτης το 1987 και με το Βραβείο Αναγωνστών του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου το 2006 για το μυθιστορηματικό χρονικό *Αμίλητα, βαθιά νερά*. Τα έργα της έχουν μεταφραστεί σε 15 γλώσσες. Το πρώτο πεζογραφικό της έργο *Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά*, *Spina nel cuore* το οποίο εκδίδεται το 1989 είναι το πρώτο ελληνικό μυθιστόρημα το οποίο η UNESCO ενέταξε στη Συλλογή των Αντιπροσωπευτικών Έργων της το 1994.]

Θα αναφέρουμε επίσης μόνο μερικά στοιχεία για το έργο της. Όσον αφορά το ιστορικό υπόβαθρο του μυθιστορήματος *Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά*, είναι αρκετό να αναφερθεί ότι αφορά στους αγώνες Κρητικών κατά των Οθωμανών. Το 1821 η επανάσταση ξεσπά στην Κρήτη. Το 1822 ο Σουλτάνος ζητά βοήθεια από την Αίγυπτο για την καταστολή της Κρητικής επανάστασης. Το Μάη του 1822 ο Αιγυπτιακός στρατός, με

αρχηγό τον Χασάν πασά θα καταπνίξει την Κρητική επανάσταση, θα κάψει ολόκληρα χωριά, θα σκοτώσει τους άντρες και τους υπόλοιπους θα τους πουλήσει ως δούλους. Στο μυθιστόρημά της η Ρέα Γαλανάκη στηρίχτηκε στη ζωή του Ισμαήλ Φερίκ πασά, καθώς και του αδελφού του Αντώνιου Καμπάνη Παπαδάκη, υπαρκτών προσώπων του 19^{ου} αιώνα, οι οποίοι αιχμαλωτίστηκαν ακριβώς αυτή την περίοδο. Προκαλεί ενδιαφέρον το γεγονός ότι η Γαλανάκη την ιστορία του Ισμαήλ Φερίκ πασά την ακούει από τον πατέρα της περίπου ως οικογενειακή (Γαλανάκη 1997, 16). Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι και οι δυο συγγραφείς, τόσο η Γαλανάκη όσο ο Ταταρισβίλι, τις ιστορίες τους που ακούνε από τους προγόνους τους τοποθετούν στους γενέθλιους τους τόπους.

Τα γεγονότα στο μυθιστόρημα *Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά* εξελίσσονται στον 19^ο αιώνα. Ο Ισμαήλ Φερίκ πασάς γεννήθηκε χριστιανός στην Κρήτη και το όνομα του ήταν Εμμανουήλ Καμπάνης Παπαδάκης. Αιχμαλωτίζεται μαζί με τον αδελφό του. Δυστυχώς χωρίζουν οι δρόμοι τους και ο Ισμαήλ, ο μικρός Εμμανουήλ, οδηγείται στην Αίγυπτο, ενώ ο αδελφός του, Αντώνης, καταφέρνει να δραπετεύσει στην Οδησό. Την αιχμαλωσία ο Ισμαήλ την ονομάζει θάνατο, αναγκάζεται όμως να προσαρμοστεί στο ξένο περιβάλλον, όπου μεγαλώνει και περνά τα ώριμα χρόνια του. Εξισλαμίζεται, παίρνει στρατιωτική μόρφωση, και του δίνεται ευκαιρία για κοινωνική άνοδο, δείχνει εργατικότητα και φιλομάθεια, γίνεται φερίκ – αντιστράτηγος όλων των στρατιωτικών δυνάμεων της Αιγύπτου και Υπουργός πολέμου.

«Στάθηκε τυχερός στη νέα του ζωή, αν μπορεί να ονομαστούν τύχη οι βαθμοί και τα αξιώματα, που πήρε με την αξία του, αφού δεν μπόρεσαν να τον απαλλάξουν από τη μνήμη ενός πρώτου βίαιου τέλους και την αγωνία ενός δευτέρου» (Γαλανάκη 1998, 30).

Η ζωή του Ισμαήλ παίρνει δραματική μορφή. Ως αξιόπιστο και έμπειρο στρατιωτικό τον στέλνουν στην Κρήτη για την καταστολή της επανάστασης που ξέσπασε το 1866 και την οποία χρηματοδοτεί ο αδελφός του Αντώνης ο οποίος είχε δημιουργήσει τεράστια περιουσία. Το 1867 ο Ισμαήλ πεθαίνει σε ηλικία 57 ετών περίπου. Τις αιτίες του θανάτου που μας δίνει η συγγραφέας θα αναφέρουμε λίγο παρακάτω.

Ερωτήματα, προβληματισμοί

Απαντώντας στα ερωτήματα που θέσαμε σε αυτό το έργο σε σχέση με την χαμένη πατρίδα πρέπει να σημειώσουμε ότι ο Ισμαήλ ως ήρωας του έργου στα χρόνια της Αιγύπτου αποφασίζει να έχει κάποια στάση ως προς την χαμένη πατρίδα του: αποσιωπά απολύτως την εθνική του καταγωγή, αποφασίζει να διατηρήσει στην μνήμη του τη ζωή πριν από την

αιχμαλωσία και στον εαυτό του να μιλά ελληνικά. Ο Ισμαήλ διατηρούσε την μνήμη των χαμένων των γονέων του, ιδιαιτέρως της μητέρας, του χωρισμού με τον αδελφό του, της φύσης, του τόπου (του σπιτιού του). Η μνήμη του Ισμαήλ στα χρόνια της Αιγύπτου απειλείται με αναπόφευκτη λήθη, όμως με τον ακούσιο νόστο η μνήμη του γίνεται «μεταβατική». Όπως βλέπουμε μέσα στο κείμενο Ο Ισμαήλ διαχωρίζει με βάση δυο έννοιες την ζωή του: αφ' ενός - την πρώτη ζωή, τον χαμένο τόπο, πεθαμένος και αφ' ετέρου - την δεύτερη ζωή, την χαμένη γλώσσα, μόλις γεννημένος, δεύτερη πατρίδα. Ξεκινάει ο εσωτερικός διχασμός και αντιφατικότητα των σκέψεων, αρχίζει να βλέπει από διαφορετικές σκοπιές τη ζωή του, η διπλή θέση του τον κάνει να ονειρεύεται την «ελευθερία ενός θανάτου» (Γαλανάκη 1998, 157). Την αποστολή του στην Κρήτη για την καταστολή της επανάστασης στο γενέθλιό του τόπο την βλέπει σαν το αναποδογύρισμα του ίδιου σκηνικού που κάποτε είχε συμβεί, λόγω του οποίου δεν μπορεί να χαρεί με τον νόστο. Ο γενέθλιος του τόπος είναι αγκάθι στην καρδιά του. Αφ' ενός ο νόστος γίνεται οδυνηρός διότι επιστρέφει στο γενέθλιο του τόπο ως εχθρός, ως κατακτητής, αφετέρου όμως τον τρομάζει η ιδέα των δυο χαμένων τόπων. Αναγνωρίζει πως οφείλει πολλά στη δεύτερή του πατρίδα (Γαλανάκη 1989, 43) όπου είχε περάσει τα χρόνια της ωριμότητάς του, την εκτιμά και αναφέρει:

«η ιδέα και μόνο της Αιγύπτου σαν χαμένου τόπου με ξάφνιασε πολύ. Δεν ήταν δυνατόν. Και σίγουρα θα τρελαινόμουν αν είχα δύο χαμένους τόπους αντί για έναν στην υπόλοιπη ζωή μου» (Γαλανάκη 1998, 137).

Όπως αναφέρει η Α. Γεωργιάδου, ο νόστος του ήρωα συντελέστηκε σταδιακά και η επιστροφή του στο γενέθλιο τόπο συμβόλιζε το κλείσιμο του κύκλου της ζωής του (Γεωργιάδου 2005, 181). Ο Ισμαήλ αφοσιώνεται στη σιωπή και ζει σε απόλυτη μοναξιά, ειδικά μετά το θάνατο του στενού του φίλου Ιμπραήμ, του αγαπημένου γιου του αντιβασιλέα της Αιγύπτου Μωχάμετ Άλη, του στρατηλάτη, τον οποίο ακολούθησε ο Ισμαήλ στους πολέμους της Συρίας για 10 χρόνια, και μετά στην Ευρώπη. Ο Ισμαήλ διευθύνει τον πόλεμο που δεν θέλει, ζει τον νόστο που δεν ήθελε να ζήσει, προβλέπει τον θάνατό του, αγωνίζεται να μην τρελαθεί, και αν είναι να πεθάνει να φύγει «σωστός» (Γαλανάκη 1998, 135). Επιθυμώντας να ζήσει και να επιστρέψει στην πρώτη του ζωή, ψάχνει να ανακαλύψει κάποιο σταθερό σημείο, αναλλοίωτο από τις αλλαγές. Το μοναδικό αναλλοίωτο στοιχείο το οποίο θα βρει τελικά ο Ισμαήλ και το οποίο θα βοηθήσει στην αυτογνωσία είναι το αγόρι που υπήρξε ο ίδιος κάποτε στη νήσο (Γαλανάκη 1998, 112), το

οποίο τον ακολουθεί στις μάχες και με τον οποίο ενώνεται στο πατρικό του σπίτι, όπου στη φαντασία του μετατρέπεται σε παιδί, βλέπει τους ίσκιους των πεθαμένων γονιών του και βρίσκει την «χαμένη αθωότητά του» (Γαλανάκη 1998, 197).

Θα πρέπει να αναφερθούμε στις τρεις εκδοχές και τις πιθανές αιτίες του θανάτου του Ισμαήλ Φερικ πασά που βλέπουμε στο έργο. Η συγγραφέας παρουσιάζει τρεις εκδοχές του θανάτου του Ισμαήλ (ενώ παράλληλα έχουμε τρεις εκδοχές του θανάτου της μητέρας του). Η Γαλανάκη σύμφωνα με μια αιγυπτιακή εκδοχή για το θάνατο του Ισμαήλ ως πρώτη εκδοχή αναφέρει τον ηρωϊκό θάνατο λόγω του τραύματος που υπέστη στην τελευταία μάχη. Την δεύτερη εκδοχή η συγγραφέας στηρίζει στην προφορική παράδοση της νήσου σύμφωνα με την οποία ο Ισμαήλ δολοφονήθηκε από τον Ομέρ πασά, αρχιστράτηγο της Πύλης, που τον κατηγορήσε για κρυπτοχριστιανισμό. Η τρίτη εκδοχή του θανάτου του την οποία μας προσφέρει προσωπικά η Ρέα Γαλανάκη είναι η αυτοκτονία στο πατρικό του σπίτι με το μαχαίρι⁹. Η τρίτη εκδοχή του θανάτου του Ισμαήλ ερμηνεύεται ιδιαίτερω από τους μελετητές.

«Η προφορική Κρητική παράδοση ήθελε τον Πασά κρυπτοχριστιανό και δολοφονημένο, ενώ η γραπτή αιγυπτιακή παράδοση τον ήθελε πιστό Οθωμανό και καλό στρατιώτη, και δεν αναφέρεται στη δολοφονία, αλλά στο θάνατό του κατά την εκστρατεία του ως αρχηγού του αιγυπτιακού στρατού στην Κρήτη» - γράφει η Ρ. Γαλανάκη στις σημειώσεις της (Γαλανάκη 1997, 22).

Σύμφωνα με τον Δ. Ν. Μαρωνίτη ολόκληρο το βιβλίο της Γαλανάκη είχε γραφτεί από τη σκοπιά του τέλους του (Μαρωνίτης 1992, 231). Ως εκ τούτου εξηγείται και η σχέση του νόστου με το θάνατο του ήρωα γιατί «το θέμα του νόστου συνδέεται άρρηκτα με το θέμα του θανάτου... Ο νόστος-θάνατος και ο θάνατος-νόστος, κατά το πρότυπο της ομηρικής Οδύσσειας, ορίζει τον κρυφό ιδεολογικό άξονα της μυθοποίησης από την αρχή ως το τέλος του βιβλίου» της Γαλανάκη (Μαρωνίτης 1992, 235).

Θα ήταν καλό επίσης να διευκρινίζαμε τι ακριβώς συμβάλει στην πραγματοποίηση του ακούσιου για τον Ισμαήλ νόστου και αν ήταν ο νόστος πραγματικά ακούσιος. Πρέπει να εκφράσουμε τις προσωπικές απόψεις σχετικά με τη λειτουργία της μνήμης και τη λειτουργία της μητρικής γλώσσας στο θέμα του νόστου. Κατά τη γνώμη μου εκτός από την διατήρηση της μνήμης, ο Ισμαήλ μέσω της μητρικής γλώσσας διατηρεί την πατρίδα του και την ταυτότητά του ως ελληνική. Πρέπει να αναφέρουμε την απόφασή του που παίρνει στην Αίγυπτο να μιλάει με τον εαυτό του μόνο ελληνικά. Στο έργο της η Γαλανάκη μας

⁹ Από την δική της εκδοχή του θανάτου του πασά η Γαλανάκη προσδοκά ότι θα δεχτούμε πως «δεν υπάρχει μια και μόνο ιστορική εκδοχή, αλλά περισσότερες απόψεις για το ίδιο γεγονός» (Γαλανάκη 1997, 24).

παρουσιάζει μερικές περιπτώσεις που ο Ισμαήλ μόνο μέσω της μητρικής γλώσσας μπορεί να εκφραστεί ή να διηγηθεί την ιστορία της αιχμαλωσίας του: α) στην πρώτη περίπτωση βλέπουμε πως θέλει να μιλήσει με τον Αιγύπτιο γιατρό του που είχε κάποιες υποψίες μάλλον για τον αφέντη του, όμως ο Ισμαήλ για να μη προδώσει τον εαυτό του προτιμά τη σιωπή διότι καταλαβαίνει ότι δεν μπορεί τα ψυχικά του βάσανα να τα διηγηθεί στα αραβικά πάρα μόνο στα ελληνικά. β) Σε μια άλλη περίπτωση βλέπουμε τον Ισμαήλ να μιλά με τον ίσκιο του πεθαμένου του φίλου Ιμπραήμ, να του διηγείται όλη την ιστορία του και μετά να καταλαβαίνει ότι πρώτη φορά μίλησε μαζί του στα ελληνικά. γ) σε μια άλλη περίπτωση βλέπουμε να διατηρεί στενή επαφή με τις επιστολές που στέλνει στον αδελφό του Αντώνη στα ελληνικά. δ) σε μια άλλη περίπτωση βλέπουμε τον ετοιμοθάνατο Ισμαήλ να φωνάζει στα ελληνικά τη μάνα του, ενώ αραβικά τον πεθαμένο Ιμπραήμ.

Εδώ θα υπογραμμίσουμε το κοινό στοιχείο στον τρόπο του στοχασμού του Ελληνικού και Γεωργιανού λαού: σύμφωνα με τον Αδαμάντιο Κοραή¹⁰ (1748 – 1833) και τον εθνικό ποιητή της Γεωργίας, Ηλία Τσαβτσαβάτζε¹¹ (1837-1907), η έννοια της γλώσσας ισοδυναμεί με την πατρίδα¹², η υπεράσπιση της γλώσσας ισοδυναμεί με την διατήρηση της εθνικής ταυτότητας. Ως εκ τούτου, συμπεραίνουμε ότι ο Ισμαήλ, ως μυθιστορηματικός ήρωας, μέσα στην αγωνία του διατήρησε την εθνική του ταυτότητα και ότι ο Ισμαήλ δεν είχε προδώσει την πατρίδα του ούτε καν την αρνηθεί ποτέ. Μπορούμε να πούμε ότι η πατρίδα ζούσε μέσα στην γλώσσα του. Για αυτό νομίζουμε ότι οποιαδήποτε και να ήταν η αιτία του θανάτου του, ο Ισμαήλ πέθανε ως ήρωας¹³ και θύμα των περιστάσεων.

Πρέπει να σημειώσουμε επίσης σχετικά με την παρόμοια άποψη που εκφράζει ο Δ.Ν. Μαρωνίτης, σύμφωνα με τον οποίο το μυθιστόρημα της Ρ. Γαλανάκη έχει στον πάτο του χαραγμένο ένα ιδεολογικό ίχνος, το οποίο παραπέμπει σε μια τριπλή μήτρα «όπου γενέτειρα πατρίδα, γονική μητέρα και μητρική γλώσσα συμπίπτουν» (Μαρωνίτης 1992, 236). Έχοντας πόλεμο εναντίον του εαυτού του, ζώντας την εσωτερική εξορία του, όπως

¹⁰ Σύμφωνα με το Α. Κοραή «Η γλώσσα είναι αυτό το έθνος».

¹¹ Το 1987 η Γεωργιανή Εκκλησία τον εθνικό ποιητή και «πατέρα του έθνους» ανακήρυξε άγιο με το όνομα «Ο άγιος Ηλίας, ο Δίκαιος».

¹² Σύμφωνα με τον Η. Τσαβτσαβάτζε έχουμε τριαδική έννοια: Γλώσσα - Πατρίδα - Θρησκεία.

¹³ Το θέμα του ήρωα και του προδότη στο μυθιστόρημα *Ο Βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά* μελετά η Σ.Β. Νικούλσινα από το πανεπιστήμιο της Συμφερόπολης. βλ. Никулшина С.В. , Тема предателя и героя в романе Реи Галанакки «Жизнь Измаила Ферики Паши», Ученые записи Таврического национального университета им. В.И. Вернадского, Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 25 (64). № 3, ч. 1. 2012 г. С. 390-394.

επιβεβαιώνει η Ε. Φιλοκύπρου, ακριβώς «μέσα της γλώσσας, που ορίζει και τη μνήμη και τη μοναξιά του, ο Ισμαήλ βιώνει δυο ξεχωριστές ζωές...» (Φιλοκύπρου 2000, 73).

Από την προφορική παράδοση ξέρουμε (και στηρίζοντας στο Γεωργιανό ποιητή Η.Τσαβτσαβάτζε) ότι η υπεράσπιση γλώσσας που ισοδυναμεί την υπεράσπιση της πατρίδας επίσης ισοδυναμεί με την υπεράσπιση της θρησκείας, όμως σε περίπτωση του Ισμαήλ Φερίκ πασά δεν φαίνεται η σαφής αναζήτηση της θρησκευτικής ταυτότητας ή σαφής απάρνηση από κάποια θρησκεία, ενώ πρέπει να σημειώσουμε ότι το αντίθετο συμβαίνει σε περίπτωση του Μαχμούτ. Εδώ έχουμε σαφή απάρνηση της μουσουλμανικής θρησκείας. Σύμφωνα με το Δ. Τζιόβα, παρ' όλο που η Γαλανάκη δεν θίγει το ζήτημα της θρησκείας και της θρησκευτικής ταυτότητας μπορεί να αντιληφθεί κανείς ότι το όμοιο υπερισχύει, τελικά, του ετέρου και ο κύκλος του αίματος αποδεικνύεται ισχυρότερος από την ευθεία της λήθης (Τζιόβας 2007, 548).

Σημειώνουμε ότι το ίδιο γίνεται σε σχέση με τη λειτουργία της μνήμης και της γλώσσας σε περίπτωση του Μαχμούτ μπέη του Ταταρισβίλι. Από το τελευταίο σκηνικό της νουβέλας βλέπουμε ότι τα δύο τελευταία λόγια «Βάι, Νάνα!» («Αχ, μάνα!») που ακούει στη μητρική του και σχεδόν ξεχασμένη γλώσσα από τον ετοιμοθάνατο Βενετό σβήνουν όλες τις γνώσεις των τελευταίων 40 ετών, δεν βλέπει πια στον εαυτό του τον μαμελούκο. Υπερασπίζει τον πεθαμένο Βενετό όταν οι μαμελούκοι τον αποκαλούν «σκύλο». Ανακαλύπτει τον εαυτό του, αντιλαμβάνεται την ταυτότητά του. Ακριβώς μέσω της μητρικής του γλώσσας ζωντανεύουν μέσα του τα συγγενικά του πρόσωπα, αρνείται την θρησκεία και τον όρκο των μαμελούκων και πεθαίνει ως «προδότης» υπερασπίζοντας την εθνική του καταγωγή και ταυτότητα. Όπως βλέπουμε τόσο ο Ισμαήλ όσο και ο Μαχμούτ, παρά την κεραυνοβόλα κρίση που περνά, επιστρέφουν στις ρίζες τους και στο αίμα τους, διότι η δύναμη του αίματος πάντα επικρατεί και το όμοιο υπερισχύει του ετέρου (Τζιόβας 2007, 522).

Συμπεράσματα

Μετά την ανάλυση των έργων της Ρέας Γαλανάκη και του Κοντράτ Ταταρισβίλι (ο *Βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά* και ο *Μαμελούκος*) μπορούμε να συμπεράνουμε ότι υπάρχουν αρκετά κοινά στοιχεία και κάποιες διαφοροποιήσεις.

Πρώτα απ' όλα πρέπει να αναφερθεί η ιστορική γραμμή, η οποία είναι κοινή και για τα δύο έργα. Και τα δύο έργα παρουσιάζουν τους βίους των αιχμαλωτισμένων αγοριών που

πουλήθηκαν σαν σκλάβοι κατά την Οθωμανική κυριαρχία. Προκαλεί ενδιαφέρον η κοινή τύχη που έχουν οι μυθοπλαστικοί χαρακτήρες (που βασίζονται βέβαια σε υπαρκτά ιστορικά γεγονότα) στη ελληνική και γεωργιανή λογοτεχνία: αιχμαλωσία σε νεαρή ηλικία, εγκατάσταση σε ξένο περιβάλλον (Αίγυπτος και στις δύο περιπτώσεις), προσαρμογή στις καινούργιες συνθήκες ζωής, εργατικότητα και φιλομάθεια, και επομένως άσκηση του στρατιωτικού επαγγέλματος, κοινωνική άνοδος, απονομή υψηλών στρατιωτικών τίτλων, και διπλή θέση τους, οι διχασμένες ταυτότητες, μια απέραντη μοναξιά και ο νόστος. Παρόμοιος είναι και ο θάνατός τους.

Πρέπει να σημειώσουμε επίσης σχετικά με τους μυθιστορηματικούς χαρακτήρες ότι ο ήρωας της Ρ.Γαλανάκη, ο Ισμαήλ Φερίκ πασάς είναι υπαρκτό πρόσωπο, ενώ ο ήρωας του Ταταρισβίλι, ο Μαχμούντ μπέης είναι επινοημένο πρόσωπο, το οποίο μπορούμε να θεωρήσουμε ως ένα συλλογικό πρόσωπο που αντιπροσωπεύει τη συλλογική ταυτότητα των μαμελούκων γεωργιανής καταγωγής, οι οποίοι είχαν δεσπόζουσα θέση στην Αίγυπτο εκείνη την εποχή. Διαφορετική είναι επίσης η χρονική περίοδος της εξέλιξης των γεγονότων, μεταξύ τους μεσολαβεί σχεδόν ένας αιώνας. Τα γεγονότα στο *Βίο του Ισμαήλ Φερίκ πασά* εξελίσσονται το 19^ο αιώνα, ενώ στο *Μαμελούκο* το 18^ο αιώνα.

Καταλήγοντας, πρέπει να αναφέρουμε ότι αυτά τα δύο έργα το καθένα για τους Έλληνες ή Γεωργιανούς αναγνώστες είναι τα έργα που διαβάζονται πάρα πολύ¹⁴.

Όσον αφορά στη λειτουργία της χαμένης πατρίδας και στις δύο περιπτώσεις σημειώνουμε κοινά στοιχεία με μια μοναδική διαφοροποίηση: η διπλότητα, ο διχασμός και η εσωτερική πάλη στον τρόπο του στοχασμού παρουσιάζεται σε όλο το έργο της Γαλανάκη, ενώ στην περίπτωση του Γεωργιανού συγγραφέα μόνο στο τελικό σκηνικό μας αποκαλύπτει την εσωτερική ρήξη του μαμελούκου. Και στις δύο περιπτώσεις όμως ο εσωτερικός αγώνας των κεντρικών ηρώων και ανθρώπινα συναισθήματά τους περιγράφεται με μεγάλη μαστοριά.

Και οι δύο μας μυθιστορηματικοί χαρακτήρες πονάνε για την χαμένη τους πατρίδα. Και οι δύο τους δείχνουν τον διχασμό μεταξύ δύο τόπων – πατρίδων και την ρήξη στον εσωτερικό τους κόσμο. Και οι δύο χαρακτήρες διατηρούν την μνήμη, η οποία και στις δύο περιπτώσεις λειτουργεί δραματικά: χάνουν και την δεύτερη πατρίδα την οποία απαρνιούνται καταφέροντας να αυτοπροσδιοριστούν και να προχωρήσουν στην

¹⁴ Στη Γεωργία έχουν γυρίσει ταινία βάσει της νουβέλας του Κ. Ταταρισβίλι «Μαμελούκος» που είχε μεγάλη απήχηση.

αυτογνωσία τους, ανακαλύπτοντας την εθνική τους ταυτότητα, στην οποία όπως είδαμε συνέβαλε σημαντικά η μητρική τους γλώσσα. Και οι δυο τους μέσω της μητρικής τους γλώσσας και της μνήμης διατηρούν την πατρίδα τους. Χάνουν τα πάντα, πεθαίνουν, αλλά ξαναγεννιούνται αμέσως με την χαμένη τους αθωότητα σαν να είναι ο θάνατός τους το λογικό τέλος και ταυτόχρονα η εσωτερική τους νίκη.

Βιβλιογραφία

- Γαλανάκη, Ρέα: «*Βασιλεύς ή Στρατιώτης*»; *Σημειώσεις, σκέψεις, σχόλια για την λογοτεχνία*, Αθήνα: Εκδ. Άγρα 1997.
- Γαλανάκη, Ρέα: *Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά, Spina nel cuore*, Αθήνα: Εκδ. Άγρα 1998.
- Γεωργιάδου, Αγάθη: *Λογοτεχνικές Διαδρομές, Δοκίμια στη Αρχαία και σύγχρονη λογοτεχνία*, Αθήνα: Εκδ. Ελληνικά Γράμματα 2005.
- Μαρωνίτης, Δ. Ν.: *Διαλέξεις*, Αθήνα: Στιγμή 1992.
- Ουϊαράγο - Τα Άπαντα σε 2 τόμους, τ. 1, Επιμ. του Σολομών Τσαϊσβίλι, Τιφλίδα 1957 (στην γεωργιανή γλώσσα).
- Silagadze, Apolon & Djaparidze, Gotcha: *New materials for the epigraphy of 18th-century Egypt, The Inscription on the Grave of Ibrahim Katkhuda*, Tbilisi: Artanuji, 2002 (στην γεωργιανή γλώσσα).
- Τζιόβας, Δημήτρης: *Ο άλλος εαυτός, Ταυτότητα και κοινωνία στην νεοελληνική πεζογραφία*, μετάφρ. Άννα Ρόζενμπεργκ, Αθήνα: Εκδ. Πόλις 2003.
- Φιλοκύπρου, Έλλη: «*Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά και Θα υπογράφω Λουί: η εσωτερική της εξορίας*». Στο: *Σημείο – Φυλλάδιο 1, Έκδοση κριτικής και λογοτεχνίας, Αφιέρωμα στη Ρέα Γαλανάκη*, Λευκωσία: Εκδ. Ρότα- Σημείο 2000.